

ÎN LEGĂTURĂ CU STATUTUL JURIDIC AL ORAȘULUI TOMIS ÎN EPOCĂ ROMANĂ

AL. SUCEVEANU

Ne propunem să discutăm aici câteva documente mai puțin luate în considerație, de natură să clarifice măcar în parte statutul juridic pe care cetatea îl va fi posedat în decursul acelei perioade în care parcurge cu o uimitoare rapiditate treptele de la un simplu orașel, așa cum îl califica încă Strabo, la impunătoarea Metropolă a Pontului Stîng. Fără a relua aici marile etape parcurse de vechea colonie milesiană — n-ar fi decît pentru că ele au făcut obiectul unor ample expuneri, de la aceea mai veche datorată lui Kurt Regling¹ și pînă la cele mai noi ale lui Iorgu Stoian² și Radu Vulpe³ — sîntem totuși în situația de a constata că din punctul de vedere care ne reține atenția despre orașul Tomis s-au afirmat doar unele generalități, de cele mai multe ori prin analogie cu vecinele lui de la nord sau sud.

Astfel se admite în general că, anexată odată cu campania lui Lucullus, cetatea tomitană va fi primit încă din acel moment statutul de *civitas foederata*, deopotrivă cu orașul Callatis.⁴ Am avut altă dată prilejul să punem în discuție datarea *foedus*-ului callatian în anii 72/71

¹ K. Regling, *Die antiken Münzen von Dazien und Moesien*, II. Berlin, 1910. pp. 587—596.

² I. Stoian, *Tomitana. Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*, București, 1962, pp. 13—55.

³ R. Vulpe, *Note de istorie tomitană*, „Pontice“, II, 1969, pp. 149—167.

⁴ Pentru părerea că cetățile vest pontice au fost anexate acum ca *foederatae* vezi încă Th. Mommsen, *Römische Geschichte*, V, 1885, Berlin, p. 11, nr. 1, urmat rînd pe rînd de A. von Premerstein, *Die Anfänge der Provinz Moesien*, JÖAI, I, 1898, col. 192; K. Regling, *op. cit.*, p. 591; J. Weiss, *Die Dobroudscha im Altertum*. Sarajevo, 1911, p. 30; V. Pârvan, *Getica. O proto-istorie a Daciei*, București, 1926, p. 77; C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, V, 1, Viena 1932. pp. 37—38; M. Fluss. R.E., XV, 1932, 1932, col. 2369, s.v. *Moesia*; Em. Condurachi. *Buletinul Științific al Academiei R.P.R.*, II, 1950, 2, p. 67—76; R. Florescu. *Agricultura în Dobrogea la începutul stăpînirii romane*, SCIV, VII, 3—4, 1956, p. 369; I. Stoian, *op. cit.*, p. 29; D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I. București, 1965 pp. 276—280; Idem. *Contribuții la istoria veche, a României*, București, 1968²

i.e.n. ceea ce ne impune — pînă la formularea unor contraargumente convingătoare — aceleași rezerve și pentru orașul Tomis⁵. De partea oricui ar fi însă dreptatea privind datarea *foedus*-ului callatian, este sigur că tribulațiile orașelor vestpontice din vremea lui Burebista, ca să nu mai vorbim de ipotetica revoltă a înseși acestor cetăți împotriva guvernatorului C. Antonius Hybrida⁶, vor fi anulat definitiv valabilitatea acelor ipotetice *foedera* încheiate de Lucullus cu toate orașele vest-pontice. Va fi necesară încă o intervenție romană, aceea a lui M. Licinius Crassus, îndreptată desigur în primul rînd împotriva par-

pp. 378—379; R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, II, București, 1968, pp. 25—26. Singurele reacții la această ipoteză altfel spus că, deși anexate acum, cetățile vest pontice nu vor fi putut primi încă din acel moment un regim juridic preferențial, întemeiat pe *foedera aequa*, așa cum este desigur cel callatian (cf. A. N. Sherwin-White, *The Roman Citizenship*, Oxford, 1939, p. 159, n. 1) — aparțin lui B. Pick, *Die antiken Münzen von Dazien und Moesien*, I, Berlin, 1898, pp. 92 și 146 și Dem. St. Marin, *Il foedus romano con Callatis*, „Epigraphica“, X, 1948, p. 122—123 și 129, opinii la care ne-am permis să aducem unele confirmări suplimentare în articolul citat în nota următoare.

⁵ Al. Suceveanu, *Două note privind istoria Moesiei în secolul I î.e.n.*, „Pontice“, II, 1969, pp. 269—274, unde se găsește toată discuția și bibliografia privind *foedus*-ul callatian. Ulterior profesorul D. M. Pippidi a combătut (Studii Clasice, XV, 1973 pp. 64—67) această interpretare, preferînd a rămîne la datarea tradițională. Pînă a reveni asupra subiectului, ne mărginim în a exprima părerea că niciunul din contraargumentele invocate de D. M. Pippidi nu modifică esența obiecțiilor noastre. Simpla existență a unui templu al Concordiei la Callatis — ceea ce nu mai obligă la datarea documentului prin momentul cînd acest *foedus* ar fi putut fi expus la Roma în templul similar — ar fi trebuit să dea de gîndit în privința datării tratatului callatian, legătură de idei care a scăpat pînă acum, începînd chiar cu regretatul editor al inscripției în cinstea lui Ariston (Th. Sauciu-Săveanu, *Ariston, Aristons Sohn, aus Kallatis*, „Dacia“, N.S., II, 1958, p. 220). Am adăuga doar că metoda folosită de G. De Sanctis, *Storia dei Romani*, Florența 1953, IV, 2, 1, p. 299, p. 785 — care pornește de la premiza că tratatul a fost încheiat în vremea lui Lucullus și, în consecință, caută cel mai potrivit moment cînd templul lui Jupiter Capitolinus nu putea găzdui acest tratat — nu ni se pare la adăpost de unele obiecții fundamentale — aceasta în pofida largului credit de care se mai bucură încă — cită vreme — dacă este cazul să ne gîndim la o datare mai tîrzie, așa cum am încercat s-o sugerăm — nici îndată după campania lui M. Licinius Crassus (29/28 î.e.n.) templul lui Jupiter nu era deschis, el fiind în reparație începînd din anul 28 î.e.n. (cf. *Res Gestae Divi Augusti*, IV, 20); procedînd, la rîndul nostru, în același fel, am putea afirma că în acest timp templul Concordiei din Roma s-a văzut în situația neobișnuită de a adăposti tratatul callatian. Rămînd însă la convingerea că mențiunea din document, *in faano Concordiae*, se referă la Callatis și nu la Roma, ceea ce nu contribuie la o precizie cronologică dar nici nu mai forțează datarea documentului, ne exprimăm convingerea că ipoteza noastră — luată ca atare — ar putea contribui la o înțelegere mai nuanțată a primelor contacte dintre romani și orașele vest-pontice.

⁶ Pentru campania lui Burebista vezi în general A. von Premerstein, *op. cit.*, col. 192; B. Pick, *op. cit.*, p. 65; K. Regling, *op. cit.*, p. 591; J. Weiss, *op. cit.*, p. 31; V. Pârvan, *op. cit.*, pp. 79—81; M. Fluss, *op. cit.*, col. 2370; C. Patsch, *op. cit.*, pp. 42—51; A. Alföldi, *Zur Geschichte des Karpatenbeckens im I Jh.v. Chr.*, Budapesta, 1942, pp. 6 și urm.; Em. Condurachi, *Burebista și orașele pontice*, SCIV, IV, 3—4, 1953, pp. 515—523; D. M. Pippidi, DID, I, p. 282; Idem, *Contribuții*, pp. 270—286; I. Stoian, *op. cit.*, pp. 29—32; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 26; H. Daicoviciu, *Burebista și Dobrogea*, „Pontica“, IV, 1971, pp. 89—96; A. Petre, *Cucerirea orașelor pontice de către Burebista*, *ibidem*, pp. 97—104. Cit privește revolta împotriva guvernatorului C. Antonius Hybrida (cf. Tit. Liv., *Per.*, CIII;

tizanilor din această regiune a triumvirului Marcus Antonius, dar care nu va fi vizat mai puțin reglementarea unor raporturi juridice precise între statul roman și cetățile de pe litoralul vest-pontic⁷.

Ceea ce știm despre orașul Tomis din perioada imediat următoare acestei campanii este desigur mult prea puțin pentru a încerca ca pe baza acestor date să-i stabilim și statutul juridic. Cel mult s-ar putea trage concluzia — luând în considerație știrile unui Strabo⁸ sau Ovidius⁹ la care mai adăugăm decretul privind garda orașului, dacă el datează într-adevăr din această perioadă¹⁰ — că era vorba de un simplu orașel, desigur mic ca întindere, apărat de ziduri destul de slabe și păzit de o gardă al cărei număr doar — 40 de oameni — ne poate edifica despre fragilitatea potențial defensiv al tomitanilor.

Cu toate acestea există unele indicii care ar putea marca o ușoară preeminență a cetății Tomis încă din această perioadă. Avem în vedere când afirmăm cele de mai sus în primul rând relegarea lui Ovidius la Tomis — oraș ce trebuie să fi fost oricum mai important față de celelalte cetăți recent înstăpinite de romani, aceasta în pofida dunității pedepsei aplicate poetului vinovat — apoi reluarea emisiunilor monetare încă din vremea lui Augustus — fenomen ce nu poate fi încă certificat nici la Histria sau la Callatis¹¹ — și în fine, ca un argument decisiv, posibilitatea ca sediul prefecturii litoralului maritim — dacă titulatura postulată încă de Anton von Premerstein este corectă — să fi

Cass. Dio, XXXVII, 10, 1) toți autorii citați mai sus în nota 4 consideră că ea a fost înfăptuită de cetățile vest-pontice aliate. Personal ne-am ralia însă opiniei lui M. Fluss, *op. cit.*, col. 2369 și Dem. St. Marin, *op. cit.*, pp. 118—122 (vezi în acest sens, Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 274, n. 26) după care aliații din Moesia trebuie să fie similari aliaților din Dardania, deci în nici un caz niște cetăți grecești. Pentru analogie s-ar putea cita aliații menționați de Suetonius, *Aug.*, III, 3 pentru anul 60/59 î.e.n. care nu ar mai putea fi în nici un caz orașele vest-pontice, revoltate încă din 62 î.e.n.

⁷ Pentru campania lui M. Licinius Crassus și efectele acesteia pentru orașele grecești vest-pontice vezi A. von Premerstein, *op. cit.*, col. 192; K. Regling, *op. cit.*, p. 592; J. Weiss, *op. cit.*, pp. 31—32; V. Pârvan, *op. cit.*, pp. 87—91; C. Patsch, *op. cit.*, pp. 69—92; M. Fluss, *op. cit.*, col. 2370—2374; D. M. Pippidi, DID, I, pp. 291—292 și 299, R. Vulpe, *op. cit.*, pp. 32—36; I. Stoian, *op. cit.*, p. 33; R. Florescu, *op. cit.*, p. 370; Al. Suceveanu, *op. cit.*, pp. 274—282.

⁸ Strabo, VII, 6, 1 (C 319).

⁹ Comentariul mențiunilor ovidiene despre Tomis se găsește la V. Pârvan, *Zidul cetății Tomi*, AARMSI, XXXVII, 1915, pp. 428—431; N. Lascu, în vol. *Publius Ovidius Naso*, București, 1957, pp. 176—191; R. Vulpe, *Una citta al limite de l'Impero Romano: Tomi al tempo di Ovidio*, „*Studi Romani*“, VI, 6, 1958, pp. 642—644; D. M. Pippidi, *op. cit.*, pp. 293—296.

¹⁰ Cf. AEM, XIV, 1891, p. 22, nr. 50 = Syll.⁴, 731 = I. Stoian, *op. cit.*, p. 78, nr. 2 (cu bibliografia exhaustivă a documentului). Ulterior D. M. Pippidi, *op. cit.*, pp. 283, nr. 72 și 296—297 formulează ipoteza după care aceste decrete ar fi de datat în vremea exilului lui Ovidius, insistând totodată asupra faptului că cei 40 de oameni nu vor fi reprezentat desigur unica forță defensivă a tomitanilor, ipoteză cu care V. Vulpe, *op. cit.*, p. 37 se declară de acord.

¹¹ Cf. K. Regling, *op. cit.*, nr. 2576.

fost însuși orașul Tomis¹². Dacă se are totuși în vedere caracterul ipotetic al ultimului argument adus în discuție, realizăm că toate aceste elemente pledează pentru o relativă importanță a cetății — explicată de altfel de unii învățați prin mai lesnicioasa legătură între Dunăre și Tomis pe care o oferea actuala vale Carasu, navigabilă după cât se pare în antichitate¹³ — dar nu pot să prezinte în schimb garanții pentru postularea unui anumit statut juridic.

Prima indicație din acest punct de vedere pare s-o constituie scrisoarea lui Tullius Geminus, citată în *horothesia histriană* a lui Manius Laberius Maximus, din care rezultă că primul guvernator citat, a cărui misiune se situează între 47 și 50 e.n., s-a întâlnit cu solii histrieni la Tomis¹⁴. Dacă indicația la care ne referim nu relevă o situație accidentală, este posibil ca sediul guvernatorului provinciei Moesia să fi fost însuși orașul Tomis care, dacă este să ne conformăm regulii după care guvernatorul nu putea rezida decît într-o cetate liberă¹⁵, va fi posedat foarte probabil statutul de *civitas libera*.

Pentru perioada imediat următoare acestui moment, documentele locale nu ne mai dau nici un sprijin în problema pe care o cercetăm. Dacă avem însă în vedere faptul că succesorul lui Claudius, Nero, n-a pregetat — în general vorbind — să acorde libertatea celor mai multe orașe grecești, este mai greu de crezut că în timpul acestui împărat va fi fost luată vre-o măsură împotriva cetății tomitanilor, cu atât mai mult cu cât aceștia își demonstau cu prisosință loialitatea față de casa imperială fie și numai prin întreținerea cultului imperial¹⁶. Nu același

¹² Ne întrebăm dacă titlul de *praefectus orae maritimae*, postulat încă de A. von Premerstein (*op. cit.*, col. 170—171, 175, 194—195 și urmat de K. Regling, *op. cit.*, p. 593; J. Weiss, *op. cit.*, p. 32; V. Pârvan, *I primordi della civiltà romana alle foci del Danubio*, „Ausonia”, X, 1921, p. 192; M. Fluss, *op. cit.*, col. 2387—2388; C. Patsch, *op. cit.*, pp. 86—87, 120, 128; G. Barbieri, *Ancora sul „praefectus orae maritimae”*, „Rivista di Filologia Classica”, 74 (24 n.s.), 1946, pp. 166—171; D. M. Pippidi, *op. cit.*, pp. 299—301; R. Vulpe, DID, II, p. 45; I. Stoian, *op. cit.*, p. 39) n-ar putea fi înlocuit eventual prin acela de *praefectus ripae Thraciae*, titlu care ar corespunde pe de o parte mai bine cu o rază de acțiune mai întinsă a acestor comandanți — așa cum o dovedesc intervențiile lor la Aegyssus și Troesmis; cf. Ovid, *Pont.*, I, 8, 11—20; IV, 7, 1—30; 9, 75—80 — pe de alta ar prefigura titulatura vamală care se va încetățeni în secolele următoare, *portorium ripae Thraciae*.

¹³ Cf. K. Regling, *op. cit.*, p. 593; C. Patsch, *op. cit.*, p. 119; R. Vulpe, în „Pontice”, II, 1969, pp. 154—157.

¹⁴ Cf. D. M. Pippidi, *Contribuții*, pp. 353—355, r. 53—54; pentru cronologia guvernării lui vezi bibliografia indicată *ibidem*, p. 295.

¹⁵ Vezi în acest sens J. Marquardt, *Organisation de l'Empire Romain*, I, Paris, 1889, p. 108 (trad. franceză) și S. Accame, *Il dominio romano in Grecia della guerra acaica ad Augusto*, Roma, 1946, p. 60.

¹⁶ Pe lângă faptul că emisiunile monetare locale continuă, cu o relativă abundență, și în vremea lui Nero (K. Regling, *op. cit.*, nr. 2587—2589) semnificativă ne apare cinstirea mamei acestui împărat cu titlul de *Θεά*, chiar dacă după părerea lui D. M. Pippidi, DID, I, p. 323, n. 162 este greu de decis în ce măsură se poate vorbi de o formă organizată de cult imperial. În ceea ce privește politica lui Nero față de orașele grecești ajunge să cităm celebrul document prin care acest împărat a acordat libertatea tuturor elinilor (*Syll.*,⁴ 814; Akraiphia din anul 67 e.n., document amplu comentat, printre alții, de B. H. Warmington în recenta sa monografie. *Nero: Reality and Legend*, Londra, 1969, pp. 108—122.

lucru îl putem afirma și despre Vespasian care, potrivit unui text din Suetonius și reluat apoi în mai multe rînduri, retracează mai multor orașe grecești titlul de *liberae*¹⁷. Indiferent cum ar fi de explicat această măsură — simpla neîncredere a primului împărat italian față de fidelitatea elenilor, dorința de a se deosebi cu orice preț de liberalitățile lui Nero, interese financiare stringente legate eventual și de anterioara imunitate fiscală a acelor orașe, dacă nu cumva, în cazul nostru, măsura ar putea fi justificată și prin încercarea de a unifica statutele unor orașe recent înglobate într-o provincie definitiv organizată¹⁸ — este cert că ea a fost pusă în aplicare. Mărturie în acest sens stau documente incontestabile nu numai din Rhodos sau Delphi — ceea ce n-ar face decît să confirme textul mai sus menționat — dar și din Mytilene sau Astypalaia, dovadă că procesul a avut o extensiune mult mai mare decît au înregistrat-o istoricii antici¹⁹. Este deci foarte posibil ca și orașele vest-pontice să fi fost și ele supuse aceluiași tratament și, în lumina acestei posibilități, Boris Gerov a crezut a fi putut demonstra că dispariția simbolului lui Marsyas de pe monedele de la Odessos, Messambria și Apollonia în această vreme ar putea fi explicată tocmai prin pierderea libertății de către orașele respective²⁰. Numai că între timp cercetările mai noi, sintetizate în monumentală lucrare a lui Francesco de Martino, au dovedit că simbolul lui Marsyas nu mai este de interpretat ca o dovadă sigură a statutului de *liberae* posedat de orașele care emiteau aceste monede²¹, ceea ce infirmă parțial ipoteza principal logică a lui B. Gerov.

¹⁷ Cf. Suet., *Vesp.*, VIII, 4: *Achaïam, Lyciam, Rhodum, Byzantium, Samum, libertate adempta*..... În formă puțin deosebită aceeași informație se găsește și la Aur. Vict., *Epit.*, IX; Eutrop., VII, 9; Euseb.-Hieronym., *Chron.*, p. 188, 5—8 (pentru anul 74 e.n.). Comentarii despre acest text sau în general despre politica lui Vespasian față de Orientul grec se găsesc la J. Marquardt, *op. cit.*, pp. 198—199; M. I. Rostovtjev, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, ed. II-a îngrijită de P. M. Fraser, Oxford, 1971 (reimprimare), pp. 106—118, dar în special pp. 116—118; D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor*, I, Princeton, 1950, pp. 566—592. H. Bengtson, *Grundriss der römischen Geschichte mit Quellenkunde*, München, 1967, pp. 318—319. În mod cu totul surprinzător textul mai sus menționat nu este nici măcar comentat în culegerea lui M. Mc Crum și A. G. Woodhead, *Select Documents of the Principates of the Flavian Emperors including the year of Revolution A.D. 68—96*, Cambridge, 1961.

¹⁸ Cf. Al. Suceveanu, *În legătură cu data de anexare a Dobrogei de către Romani*, „Pontica”, IV, 1971, pp. 105—123.

¹⁹ În general învățații moderni s-au mulțumit să menționeze textul lui Suetonius fără a încerca — după știința noastră — să procedeze la o inventariere a tuturor documentelor epigrafice care ar ilustra una din cele mai semnificative direcții — evident antielenice — ale politicii lui Vespasian (o excepție pentru Asia Mică: D. Magie, *op. cit.*, p. 569, n. 9). Față de posibilitățile noastre de documentare, este evident că lista nu poate fi completă. În aceste condiții, vezi, pentru Rhodos, bibliografia indicată mai jos în nota 26, pentru Astypalaia nota 27, pentru Delphi nota 28 iar pentru Mytilene notele 37 și 39.

²⁰ Cf. B. Gerov, *La propriété foncière en Mésie et en Thrace à l'époque romaine*, „Annuaire de l'Université de Sofia. Faculté des Lettres”, L, 2, 1955, pp. 22—23 și 70 (a rezumatului francez).

²¹ F. de Martino, *Storia della costituzione romana*, IV, 2, Napoli, 1965, pp. 676—687.

Spunem doar parțial pentru că documentele epigrafice tomitane, din fericire numeroase încă din acest moment, ne informează că începînd cu domnia lui Vespasian, la Tomis este instalată o garnizoană romană. Fără a intra aici în detaliile trupelor care vor fi constituită această garnizoană — cită vreme nu cunoaștem pentru moment decît militari activi din cohortele VII Gallorum²², I. Commagenorum²³ și eventual ala I Flavia Gaetulorum²⁴, ceea ce ne împiedică să precizăm cum va fi fost constituită garnizoana amintită, dacă nu cumva aceste unități o vor fi ocupat succesiv — este cazul să remarcăm că simpla ei prezență constituie un argument decisiv pentru susținerea ideii că din acel moment Tomis nu mai putea fi o *civitas libera*, statut incompatibil cu existența unei garnizoane²⁵.

Sîntem așa dar în posesia unui element sigur pentru a demonstra că măsura lui Vespasian va fi afectat și statutul cetății tomitane, ea devenind din acest moment o simplă *civitas stipendiaria*. Problema care se pune în acest moment este fixarea în timp a perioadei în care orașul cel mai important de pe coasta dobrogeană va fi fost redus la un statut juridic inferior. Judecînd după documente din alte orașe, este posibil ca oricare din succesorii lui Vespasian — și anume Titus²⁶, Traian²⁷

²² Stabilirea existenței unei garnizoane într-un oraș se arată a fi mai dificilă decît s-ar crede. În aceste condiții am căutat să ținem seamă de criteriile stabilite de J. Szilágyi, *Besatzungen des Verteidigungssystems von Dazien*, Budapesta, 1946, pp. 38 și urm., după care, de pildă, veteranii nu pot proba în nici un chip existența garnizoanei din care au făcut parte în orașul unde ei sînt atestați de obicei prin monumente funerare. Renunțînd așadar la veteranii copios atestați la Tomis, am adus în discuție doar acele documente unde este vorba de militari activi, cum ar fi Marius Celsus, din cohorta VII Gallorum (AEM, VI, 1882, p. 14, nr. 25 = CIL, III, 7548 = I. Stoian, *op. cit.*, p. 210, nr. 2) cu comentariul lui W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 141 care datează prezența acestei cohorte la Tomis între 99 și 114 e.n. Oricum, cea mai timpurie mențiune a acestei unități în Moesia datează din anul 75 e.n., judecînd după diploma de la Taliatae (Veliki-Gradaț; Iugoslavia), recent publicată de D. Vučković Todorovič, *Le diplôme militaire du castrum Taliatae*, „Starinar“, N. S., XVIII, 1967, pp. 21—28.

²³ Cf. V. Pârvan, AA, JDAI, XXIX, 1914, col. 433 = I. Micu, *Călăuza vizitatorului în Muzeul regional al Dobrogei*, „Analele Dobrogei“, XVIII, 1937, p. 8, nr. 22 : Mithridates. W. Wagner, *op. cit.*, p. 123 datează staționarea acestei cohorte eventual la Tomis de la Domitian la Hadrian.

²⁴ Cf. AEM, VIII, 1884, p. 7, nr. 18 = CIL, III, 7557 : Posidonius (poate fi însă și veteran). W. Wagner, *op. cit.*, p. 35, datează staționarea acestei ale în Moesia Inferior, în funcție de diplomele în care este atestată, și anume, între 97 și 114 e.n.

²⁵ Cf. J. Marquardt, *op. cit.*, p. 106 ; S. Accame, *op. cit.*, p. 63.

²⁶ Cf. *Syll*⁴, 819, cu comentariul lui H. von Gaertringen care menționează inscripția IG, XII, 1, 58 din care rezultă că Titus a redat rhodienilor libertatea luată de Vespasian.

²⁷ Cf. *Syll*⁴, 832 din Astypalaia, cu comentariul lui H. von Gaertringen care aduce în discuție inscripția IG, XII, 3, 175 unde se menționează că Traian a redat astypaleoților libertatea ; cf. și W. Weber, *op. cit.*, p. 69.

sau Hadrian²⁸ — să fi restabilit această situație anormală. În ceea ce privește documentația locală, există două elemente care ne obligă să prelungim considerabil această perioadă²⁹. Primul dintre ele — mai puțin cert — îl constituie două inscripții în care sînt pomeniți o serie de prefecti de ală sau centurioni de legiune și pe care ambii editori le datează la începutul secolului II e.n.³⁰ Dacă am putea preciza apartenența lor la garnizoana orașului, și nu e vorba în fapt doar de un altar similar celui de la Adamclisi, ar fi posibil ca stipendiaratul să fi durat pînă în primele decenii ale secolului II e.n. Dar cum preciziunea se lasă încă așteptată, preferăm a invoca celălalt argument și anume asumarea de către oraș a titlului de Metropolă a Pontului Stîng în mod sigur din vremea lui Antonius Pius³¹, titlu pe care nu-l putea primi decît ca o cetate cu un statut juridic superior.

Rezultă deci că — făcînd apel fie la documente din alte orașe, fie la datele oferite de cele locale — perioada în care tomitanii vor fi revenit la situația anterioară nu poate fi precizată mai exact, și anume ca limite extreme între domeniile lui Titus și cea a lui Hadrian inclusiv sau, dacă prelungim pînă în primii ani ai secolului II e.n. durata existenței garnizoanei mai sus menționate, în vremea lui Traian sau Hadrian.

²⁸ Cf. *Syll.*⁴, 835 din Delphi cu comentariul lui H. von Gaetringen, întemeiat pe autoritatea lui W. Weber, *op. cit.*, pp. 69—70: Hadrian redă orașului libertatea luată de Vespasian.

²⁹ În referatul întocmit cu prilejul susținerii tezei noastre de doctorat, colegul Gh. Poenaru Bordea, care acceptă principial ideea unei asemenea cezuri în istoria constituției tomitane, se întreba doar în ce măsură această situație putea dura și în vremea lui Traian cînd orașul Tomis trebuia să fi fost deja într-o situație înfloritoare. După cum se vede din documentele citate mai sus în notele 22—24 dar mai cu seamă din cele citate mai jos în nota 30, această situație trebuie prelungită oricum în vremea domniei lui Traian, cînd, cu toată dezvoltarea orașului Tomis, prezența unei garnizoane va fi fost încă necesară.

³⁰ Primul din cele două documente a fost publicat de D. M. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomi*, București, 1915, p. 24, nr. 12 iar al doilea de A. Rădulescu în *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, p. 172, nr. 19. Pe această ultimă inscripție s-ar putea distinge, eventual, un A[elius ?] ceea ce ar constitui un prețios *terminus postquem*.

³¹ Prima inscripție care menționează acest titlu (AEM, VI, 1382, p. 21, nr. 42 = IGR, I, 608 = I. Stoian, *op. cit.*, p. 103, nr. 3) datează din vremea lui Antoninus Pius, dar dacă în alt document (Em. Coliu, *Inscription grecque inédite de Tomis*, „Istros”, I, 2, 1934, pp. 262—266 = I. Stoian, *op. cit.*, p. 104, nr. 4) este într-adevăr de citit numele guvernatorului Antonius Hiberus (137—138 e.n. după J. Fitz, *Die Laufbahn der Statthalter in der römischen Provinz Moesia Inferior*, Weimar, 1966, p. 46), cum presupune I. Stoian, s-ar putea ca orașul să fi posedat acest titlu încă din vremea lui Hadrian, ceea ce ar impune însă o revizuire integrală a textului inscripției. Pe monede de altfel, acest titlu nu apare decît de la Antoninus Pius (cf. K. Regling, *op. cit.*, nr. 2607 și urm.). Pentru ideea că încă din acest moment Tomis era capitala Moesiei Inferior — deși pot fi luate în considerație și alte orașe cum ar fi Oescus, Novae sau chiar Troesmis, ceea ce ar duce la concluzia că Tomis nu era decît centrul comunității grecești vest-ponctice — vezi B. Pick, *op. cit.*, p. 73; M. Fluss, *op. cit.*, col. 239; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 129; I. Stoian, *op. cit.*, pp. 38—40.

Aici este însă momentul să aducem în discuție un document epigrafic, neexploatat ca atare, care are șansa să arunce o lumină în plus în problema pe care ne-am însărcinat să o cercetăm. Este vorba de o inscripție publicată încă din 1896 în revista *Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich* de către Grigore Tocilescu³² și reluată apoi de René Cagnat în cunoscuta-i culegere *Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes*³³ al cărei conținut permite următoarea lectură:

Αὐτοκρά[το]-
 ρικαίσαρι[...]
 αινῶ Σεβα[σ]-
 τῆ Ἐλευθ[ερί]
 ῶ Ὀλυμπ[ίῳ]
 [Σ]ωτῆρι
 [χρ]ριστῆρι-
 [ο]ν

După cum rezultă, inscripția nu ridică probleme deosebite, cu excepția numelui împăratului pe care tomitanii îl vor fi cinstit cu cele trei titluri pomenite mai sus. Dar tocmai aceste epitete au permis editorului inscripției să postuleze o simplă greșeală de lapicid, pe piatră apărind ΑΔΡΑΙΝΩ sau ΑΔΡΙΑΙΝΩ pentru Ἀδριάνῳ, împăratul care — continuăm a-l cita pe editor — poartă adesea titlul de Ὀλύμπιος. Judecînd însă după forma literelor documentului — desigur prima jumătate a secolului II e.n. — n-am exclude nici posibilitatea unei greșeli în transcrierea numelui lui Traian — ΤΡΑΙΑΙΝΩ sau chiar ΤΡΑΙΝΩ pentru Τραιάνῳ — adăugînd chiar că ΤΡΑΙΝΩ ar conveni cel mai bine ca număr de litere, rîndul nr. 2 avînd în această eventualitate 11 litere față de media de 9 pe fiecare rînd. Cu toate acestea preferăm a rămîne la sugestia Tocilescu, cele trei epitete convenind desigur cel mai bine tot lui Hadrian, împăratul în vremea căruia Orientul grec traversează, așa cum se afirmă în mod curent, o adevărata renaștere³⁴. Răspunzînd cu entuziasm politicii filelene a acestui împărat, diferitele orașe se întrec în a-i acorda cele mai rezonante epitete, din rîndul că-

³² AEM, XIX, 1896, p. 97, nr. 45.

³³ IGR, I, 607.

³⁴ Pentru politica lui Hadrian față de lumea greacă — capitol la care trebuie amintită desigur și marea admirație a acestui împărat față de cultura greacă în general — ajunge să menționăm paginile dedicate acestui vast subiect de către W. Weber, *op. cit.*, *passim*; M. I. Rostovțev, *op. cit.*, pp. 362—371; D. Magie, *op. cit.*, pp. 611—629; H. Bengtson, *op. cit.*, pp. 337—348.

roră cele din inscripția noastră — „Olympianul“³⁵, „Salvatorul“³⁶ și „Eliberatorul“³⁷ — se întîlnesc în nenumărate inscripții din cetățile grecești. Desigur, prima ipoteză care trebuie avută în vedere este adorarea lui Hadrian în ipostaza de Zeus, divinitatea căreia i se acordă cel mai adesea cele trei epitete³⁸. Dar este tot atît de probabil că însăși această divinizare corespunde unor avantaje acordate de împărat diferitelor orașe, titlul de *Eleutherios* fiind adesea legat de re acordarea libertății unui oraș³⁹.

Sintem deci, dacă nu ne înșelăm, în posesia unui document grație căruia se poate afirma cu un înalt grad de probabilitate că Hadrian, cu prilejul uneia din vizitele sale în regiunea dintre Dunăre și Mare⁴⁰ a re acordat tomitanilor libertatea pe care Vespasian le-o retrăsese în primii ani ai domniei sale. Că această măsură — lăsînd la o parte file-

³⁵ Titlul este purtat de Hadrian cu începere din anul 128/129; cf. W. Weber, *op. cit.*, pp. 208 și urm. D. Magie, *op. cit.*, p. 618, n. 28 alcătuiește o listă a orașelor din Asia Mică (34 la număr) unde Hadrian este cinstit astfel. În general pentru acest titlu — purtat de Augustus, Hadrian, Antoninus Pius, Commodus și Caracalla — vezi Kruse, *RE*, XXXV, 1939, col. 256 și L. Robert, *Hellenica*, VII, Paris, pp. 74—81.

³⁶ Cf. Dornseiff, *RE*, III, A, 1929 col. 1214. În afara lui Hadrian titlul mai este purtat de Claudius, Nero, Traian și Antoninus.

³⁷ În general pentru acest titlu vezi Jessen, *RE*, V, 1905, col. 2350—2351 (dintre împărații romani care poartă acest epitet sînt menționați Augustus, Nero, Domitian, Hadrian și Antoninus Pius) dar în special L. Robert, *CRAI*, 1969, p. 42—84, iar în mod special pentru Hadrian, W. Weber, *op. cit.*, pp. 135—136, notele 487—488, care arată că el a fost astfel onorat în Mytilene, Perinth și Athena, omînd epigrafa tomitană, amintită însă de Jessen.

³⁸ Cf. M. P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion*, II, München 1961, pp. 167, 185, 329—330, 336, 346, 355 unde se discută de asemenea asociația dintre împărat și cultul lui Zeus. În același sens vezi mai recent și J. Fergusson, *The Religions of the Roman Empire*, Londra, 1970, pp. 88—98.

³⁹ După cum rezultă din lista împăraților citată mai sus în nota 37 este sigur că acest titlu corespundea unor reale avantaje acordate diferitelor orașe, cel puțin în aceea ce-i privește pe Augustus și în special Nero (vezi mai sus nota 16). Chiar dacă pentru Hadrian titlul ar putea fi doar onorific — așa cum pare a fi cazul pentru Antoninus Pius, onorat ca „Eliberator“ la Athena — există, credem, suficient temei pentru a afirma că în vremea lui Hadrian se mai proceda încă la astfel de schimbări de statul juridic. O demonstrează re acordarea libertății orașului Delphi (mai sus nota 28), apoi privilegiile acordate orașului Stratoniceia din Lydia care revin în fond tot la o ameliorare de statut juridic (*Syll.*⁴, 837 cu comentariul lui M. I. Rostovțev, *op. cit.*, II, p. 698, n. 12), dar în special frecvența sa menționare ca „Eliberator“ în Mytilene, situație pe care W. Weber, *op. cit.*, p. 136 și mai ferm R. Herbst, *RE*, XVI, 1935, col. 1416—1417 o interpretează ca o dovadă a re acordării libertății de către Hadrian.

⁴⁰ Judecînd după documentata lucrare a lui W. Weber, *op. cit.*, p. 151, singurul moment cînd Hadrian ar fi ajuns să viziteze orașul Tomis ar fi iarna anului 123/124. Același autor este adus însă să recunoască (p. 264—267) că în 131 — deci concomitent cu călătoria lui Arrianus de-a lungul coastelor Mării Negre ca urmare a căreia guvernatorul Cappadociei avea să întocmească faimosul *Periplus Ponti Euxini* — el ar fi putut vizita din nou doar coasta de sud a Mării Negre. În schimb, P. von Rohden, *RE*, I, 1894, col. 511—512, susține că în 132 Hadrian ar fi vizitat din nou regiunile vest-pontice, reîntorcîndu-se deabia după aceasta în Palestina pentru înăbușirea revoltei iudaice. Adăugînd chiar că, după opinia lui W. Wagner, *op. cit.*, p. 141, cohorta VII Gallorum ar fi putut fi transferată în

lenismul lui Hadrian — venea să consfințească o realitate existentă, altfel spus să ridice la un statut corespunzător unul din cele mai mari orașe de pe coasta vestpontică, este desigur inutil să insistăm aici. Ajunge doar să reamintim că la scurtă vreme Tomis ajunge Metropola Pontului Stîng, titlu pe care și-l va vedea consfințit mai tîrziu prin acela de capitală a Scythiei Minor⁴¹, calitate în care va constitui unul din cei mai importanți piloni ai romanității sud-dunărene.

acest moment, socotim că este foarte posibil ca în acest an, inspectînd din nou litoralul vest-pontic, Hadrian să fi avut pe de o parte nevoie de trupele cantonate aici, pe de alta să realizeze că o garnizoană în orașul Tomis n-ar fi făcut decît să îngreuneze în mod inutil trecerea cetății de la statutul de *stipendiaria* la cel de *libera*. Drept urmare tomitanii îl onorează cu titlul de Ἐλευθέριος adăugîndu-l evident și pe cel de Ὀλύμπιος epitet purtat de Hadrian doar din anul 128 (cf. W. Weber, *op. cit.*, p. 208) și pe care nu i l-ar fi putut acorda cu prilejul primei sale vizite din anul 123/124.

⁴¹ Vezi I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, București, 1968, p. 370.

Résumé

La ville de Tomis traverse pendant les I-II siècles de n.è. la plus importante période de son histoire, d'une simple petite ville — ainsi que la qualifié encore Strabon ou Ovide — à la grande Métropole du Pont Gauche pendant le règne d'Antonin le Pieux.

Étant probablement libre à l'époque de Claude, du moment que le gouverneur résidait probablement à Tomis, elle perd cette qualité sous Vespasien, quand l'empereur retire la liberté aux plusieurs villes. À Tomis, en ce moment, on constate l'existence d'une garnison, incompatible avec le statut d'une *civitas libera*.

C'est probablement Hadrian l'empereur qui va redonner aux Tomitains la liberté, ainsi que le prouve une inscription (AEM, XIX, 1896, p. 97, no. 45 = IGR, I 607), qui lui accorde le titre de *Eleutherios*, après les années 128/129, de n.è. C'est ensuite que Tomis va devenir Métropole et, plus tard, au IV siècle, la capitale de la nouvelle province Scythia Minor.